

Ängsfruktodling – med fokus på hantverket

En förstudie inför en satsning på kunskapsutveckling, dokumentation och kommunikation

Bakgrund

Odling av frukt i ängsmarker är med största sannolikhet något som har förekommit i stor omfattning, i olika delar av landet. Vilda fruktträd har varit ett gynnat inslag i traditionella fodermarker. Längre bakåt i historien har en viktig begränsning förmodligen varit tillgång till ympris av olika mer smakliga sorter. Under 1700- och 1800-talen blev det mer vanligt med utbyte av eftertraktade sorter, för ympning på gamla stammar.

Det som är speciellt för denna bruksform är kombinationen av olika skötselmoment i samma arealer. Fruktodling respektive ängshävd sker på olika håll i landet, men just detta samlade brukande är ett yrkeskunnande i sig, ett kunnande som idag är nära att gå helt förlorat i Sverige.

När ängsmarker överges eller omförs till annan markanvändning, lämnas också de äldre fruktträden utan skötsel. Efter en tid åldras de, murknar, bryts sönder och försvinner. Därför ser vi idag ytterst sällan spår av gångna tiders fruktodling. På de platser där sådana träd ändå fortfarande står kvar, har skötseln i normala fall upphört.

Mot bakgrund av det här är det av stort intresse att fånga upp den här odlingsformen, och inte minst då kunskaperna som är knutna till den, på de platser där det fortfarande är möjligt.

Det viktigaste området i Sverige omfattar södra Småland, västra Blekinge och nordöstra Skåne. Särskilt intressant och utpekad är trakten kring Urshult i södra Småland. Här har traditionen med ängsfruktodling varit särskilt stark. Vid sekelskiftet 1900 blev området känt som ett av landets mer betydande för äppelodling. Tack vare dessa starka traditioner levde hantverket kvar ända in i slutet av 1900-talet, med ett antal odlare som drev hantverket vidare, de så kallade äppelkungarna.

Det finns ett ganska omfattande material om ängsfruktodlingen i Urshult. Det som saknas är att fånga upp hantverkskunnandet, på ett sådant sätt att det går att vidareförmedla och använda i praktisk ängshävd, fruktodling och skötsel. Idag finns endast några få aktiva odlare kvar i området, som bärare av traditionen och hantverkskunnandet.

Markerna, träden och fruktsorterna är uppenbart beroende av fortlöpande skötsel. En skötsel som faktiskt upprätthåller dessa kulturmiljövården bygger på tillgång till ett specifikt yrkeskunnande. Kärnan i det här är därför just att yrkeskunnandet inte ska gå förlorat, på de sista platser där vi ännu har möjlighet att fånga upp det och föra det vidare.

Samtidigt är det så att en del inslag i ängsfruktodlingen, så som den bedrevs under andra halvan av 1900-talet, inte förknippas med traditionellt hantverkskunnande. Det gäller till exempel användning av kemiska bekämpningsmedel, eller höbärgningen i ängsbruket. Därför kan det vara av intresse att även undersöka och fånga upp skötselmoment som härrör från tidigare skeden, kanske 1800-tal.

Relevans för kulturmiljövården

Ängsfruktodling är ett utmärkt exempel på såväl immateriellt som biologiskt kulturarv. Här förenas historisk trädgårdsskötsel med historisk ängshävd, i ett. Utifrån bakgrundsbeskrivningen kan man konstatera att om inte Sverige ska förlora de sista resterna av hela denna odlingsform, och de marker och värden den bär på, då krävs en aktiv insats inom de närmaste åren.

Ängsfruktsodlingsområdet kring södra Åsnen är sedan 2013 utpekat som riksintresse för kulturmiljö. Till skillnad från godsmiljöernas symmetriska fruktodlingar, är ängsfruktodlingarna ett unikt uttryck för allmogens mångsidiga jordbruk. Trots att stora delar av ängs- och åkerfruktodlingarna inte längre brukas utgör Vemboö, med angränsande områden, de enda bevarade ängsfruktodlingarna i Sverige samt det enda kvarvarande fruktodlingsdistriktet i Kronobergs län.

Riksintressebeskrivning [G 35] (Urshults sn) - motivering: Odlingslandskap. Sammanhållet ängsfruktsodlingsområde som visar på utvecklingen av en folklig fruktodlartradition – från småskalig binäring kombinerad med djur och foderproduktion under en lång kontinuitet till huvudnäring med förädling och försäljning på en nationell marknad under 1800–1900-talet. Uttryck för riksintresset: Det småbrutna odlingslandskapet med ängs- och åkermarker, ympade vildaplar i odlingsmarkens marginella partier på ängsmark och i väg- eller åkerrenar. Senare tiders symmetriska fruktodlingar på åkermark.

Målgrupp

De viktigaste användarna av den kunskapsförmedling som ett sådant här projekt syftar till, är brukare som kan ta kunskapen till sig, och i praktisk odling föra den vidare på olika platser. Andra viktiga grupper är anställda inom såväl trädgård som natur- och kulturmiljövård, som i olika roller kan bistå i det arbetet.

Syfte

Det övergripande syftet på lång sikt är att hålla ängsfruktodling levande i Sverige, genom att det yrkeskunnande som krävs förs vidare till nya odlare, och att marker, träd och fruktsorter hålls levande och i gott skick. På lite kortare sikt handlar det om att förhindra att kunskaperna går förlorade.

Mål och resultat för ett projekt 2021–2022

Målet för ett projekt är att fånga upp, dokumentera och föra vidare de centrala delarna av kunskaperna om traditionell ängsfruktodling. Målet är också att fler odlare lär sig och utövar ängsfruktodling. De viktigaste leveranserna kommer att vara en närgången dokumentation av olika moment i skötseln under ett år, i kombination med material som ger förståelse för helheten och alla de bedömningar som är nödvändiga för att utföra praktiska moment på rätt sätt. Tillsammans ska det bilda ett utbildningsmaterial.

Genomförande

Projektet genomförs genom besök hos brukare vid olika tillfällen under odlingssäsong. Det huvudsakliga mediet för att fånga upp, utveckla och sprida kunskap kommer att vara film. Som komplement tas en tryckt publikation fram.

Referensgrupp

Odlare i Urshult

Anställda vid länsstyrelsen i Kronobergs län

Anställda vid Hantverkslaboratoriet vid Göteborgs universitet

Andra personer med relevant kunskap

Organisation och ramar

Förstudien genomförs av Hantverkslaboratoriet, så att resultaten kan hanteras inom ramen för deras nationella uppdrag kring traditionellt hantverk.

Huvudsaklig samarbetspartner är Kristin och Per-Anders Almén, samt ett mindre antal andra odlare.

Hela arbetet görs under perioden 1 mars 2021 till 31 oktober 2022.

Budget

Arbetskostnad	X 000 kr (arbetstid beräknad till xx timmar)
Rese- och logikostnader	X 000 kr
Arvode till medverkande brukare	X 000 kr
Tryckkostnad	X 000 kr
Totalt	X 000 kr

Referenser

Gunnarsson, Allan. 2012. Fruktodlingslandskap i förändring. Ängsfruktodlingsmiljöer vid sjön Åsnen i Småland 1991–2011.

Hallberg, Lars-Olof. 2008. Äppelkungar. De sista ängsfruktodlarna i vildapelns rike.

Knutsson, Helén. 2010. Förstudie inför totalinventering av fruktodlingarna i Urshult. Länsstyrelsen i Kronobergs län.

Lanemo, Evy. 2012. Ängsfruktodlingsområdet i södra Åsnen – riksintresse för kulturmiljövården.

Utredning. Länsstyrelsen i Kronobergs län.

Sjöbeck, Mårten.

Lykke film. 2007. Urshults äppelkungar.

Bilaga 1. Förslag till resursbehov.

skötselmoment 1	skötselmoment 2	skötselmoment 3	månad	antal besök	antal dagar	res-tid	antal timmar
Del 1 - besök på plats, tagning av ljud och bild							
skärning av ympris	förvaring av ympris		jan/feb	1	3	1	32
beskränning			feb/mar	1	3	1	32
ympning	gödsling	fagning	apr/maj	2	6	2	64
bekämpning av skadegörare			jun	1	3	1	32
gallring	slåtter	höbärgning	jul	1	3	1	32
beskränning	skörd och lagring	efterbete	aug/sep	2	6	2	64
nyplantering	avverkning		okt	1	3	1	32
Summa del 1				9	27	9	288
Del 2 - redigering av ljud och bild							
redigering						30	240
Summa del 2							
Del 3 - text, bild, layout och tryck							
redigering						10	80
tryck							
Summa del 3							
Driftskostnader							
arvode till medverkande brukare						27	108
resor och logi						27	
Summa driftskostnader							

Bilaga 2. Förslag till tidplan

skötselmoment 1	skötselmoment 2	skötselmoment 3	2021												2022											
			jan	feb	mar	apr	maj	jun	jul	aug	sep	okt	nov	dec	jan	feb	mar	apr	maj	jun	jul	aug	sep	okt	nov	dec
Del 1 - besök på plats, tagning av ljud och bild																										
skärning av ympris	förvaring av ympris																									
beskränning																										
ympning	gödsling	fagning																								
bekämpning av skadegörare																										
gallring	slåtter	höbärgning																								
beskränning	skörd och lagring	efterbete																								
nyplantering	avverkning																									
Del 2 - redigering av ljud och bild																										
redigering																										
publicering																										
Del 3 - text, bild, layout och tryck																										
redigering																										
tryck																										